

УДК 811.161.2'243'42:398.21

ЛІНГВОКРАЇНОЗНАВЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЖАНРУ МОВЛЕННЯ ПРОХАННЯ В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ КАЗКАХ

Мирослава Баліцька

Львівський національний університет імені Івана Франка

Проаналізовано функціонування одного із жанрів мовлення – прохання – в українських народних казках. Описано типові моделі прохання, особливості його лексичного наповнення, синтаксису. Розглянуто способи впливу на адресата прохання. Проведено порівняльну характеристику прохання в усній народній творчості і в сучасному мовленні.

Ключові слова: казка, прохання, жанр мовлення, фольклор.

Фольклор як своєрідний вид мистецтва дає надзвичайно багатий матеріал для осмислення специфіки народного світосприйняття в різних його проявах, вивчення закономірностей розвитку і функціонування мовних одиниць в усній творчості.

Фольклорні джерела літературної мови забезпечують своєрідність національно-мовної картини світу, втіленої в просторових, часових, морально-етичних поняттях. Століттями формувалися народнопоетичний словник, фразеологія, жанрово відмінний синтаксис, *усталювалися вислови-формули* (виділення наше – М.Б.), традиційні мотиви і національна мовна символіка. За фольклорними мовними формулами простежуються формування народнопоетичної концепції світу, взаємовпливи національних культур [3: 324-325]

Казка як своєрідний жанр народної творчості здавна посідає важливе місце у фольклорі всіх народів світу. І щоб глибше вникнути в культуру народу, потрібно ознайомитися з його казками, там – концентрат духу, традицій, вірувань, закладені найпростіші репліки, відшліфовані часом і багатьма поколіннями носіїв мови.

Мета статті – розглянути типові моделі прохання, які функціонують в українських народних казках, описати їх семантичні, лексичні, синтаксичні, стилістичні особливості. Джерельною базою, з огляду на обмежений формат статті, ми обрали видання „100 казок (найкращі українські народні казки)” [2].

Безперечно, мовленнєвий жанр прохання належить до тієї комунікативної моделі, яка однією з перших потрапляє в поле діяльності і викладача, і студента під час опанування української мови як іноземної. Словесні і невербальні засоби вираження прохань несуть також багатий інформативний матеріал про мовну картину світу української нації, допомагають іноземцеві збагнути національний характер і національну специфіку українців, сприяють швидшому налагоджуванню контактів у соціумі.

Словник української мови в одинадцяти томах подає таке визначення: „прохання – ввічливе звертання до кого-небудь з метою домогтися чогось, спонукати кого-небудь зробити, виконати щось; просьба” [1: Т. VIII: 335].

З погляду комунікативної мети прохання належить до імперативних жанрів мовлення, тобто до таких, які впливають на поведінку співрозмовника. У той же час

прохання, як і всі жанри мовлення імперативної групи, є реплікою-стимулом, воно не вимагає наявності попередньої репліки, зате вимагає відповіді на нього: співрозмовник мусить погодитись / не погодитись виконати якусь дію. Але оскільки співрозмовник не зобов'язаний виконувати ту чи іншу дію, то мовець до прохання додає аргументи, які мали б вплинути на нього. Залежно від того, наскільки важливим є для адресанта це прохання, збільшується кількість аргументів і емоційність висловлювання.

*Котику-братику!
Несе мене лиска
по каменю-мості
на своєму хвості –
порятуй мене!* [2: 5]

– *Зробіть мені, тату, золотий човник, а срібне веселечко: буду я рибку ловити та вас годувати* [2: 10].

*Гуси-гуси, гусенята,
взьміть мене на крилята!
Та понесіть до батенька –
а в батенька їсти й пити,
ще й хороше походити!* [2: 13]

Прохання, як відомо, одне з характерних явищ соціальної взаємодії людей. Для його здійснення обов'язковою є наявність двох сторін: тієї, яка просить, і тієї, до якої звернене прохання. Мовне оформлення цього жанру залежить від співрозмовників – їхньої освіти, віку, належності до соціальної групи. У народних казках, на основі змісту яких виховувалося не одне покоління українців, прохання представлене достатньо багато. Герої казок: і люди, і звірі, звертаються одне до одного з проханням часто, але зовсім не у всіх казках воно наявне. І що характерно, прохання, яке фігурує в усному мовленні зараз, дещо відмінне від того, що маємо у казках. А саме, ми не виявили в аналізованому матеріалі жодного прохання, де було б вставне словосполучення *будь ласка*. Також відсутні такі розповсюджені форми, як *прошу* зробити, *прошу* принести – в яких дієслівна форма *прошу* поєднана із дієсловом основної дії, вираженим інфінітивом. Як правило, у казках фігурують дуже прості, елементарні прохання, позбавленні будь-яких етикетних нашарувань. Але, не зважаючи на відсутність тих етикетних елементів, у нас не виникає жодних сумнівів, що це прохання, а не, скажімо, наказ чи вимога. Бо прохання відрізняється від названих імперативних жанрів тим, що адресат, той до кого звернене прохання, таки не зобов'язаний його виконувати.

От баба й просить діда:

– *Поїдь, діду, в ліс, вирубай мені там деревинку та зробимо колисочку: то я положу деревиночку в колисочку та й колихатиму. От буде мені хоч забавка!* [2: 10]

Важливим для аналізу жанру мовлення прохання є контекст. Якщо попередня фраза не така й важлива, бо прохання є реплікою-стимулом, то наступна має велике значення. Залежно від успішності / неуспішності прохання, воно може бути як простим – складатися з однієї репліки (1), так і складним – складатися з кількох реплік (2), (3):

(1) – *А хто, хто в цій рукавичці?*

- *Мишка-шкряботушка. А ти хто?*
- *Жабка-скрекотушка. Пустити й мене!*
- *Та йди [2: 8]*

(2)... – *А я кабан-іклан. Пустити і мене!*

- *Оце лихо! Хто не набреде, та все в рукавичку! Куди ж ти в неї влізеш?*
- *Та вже влізу – пустити!*
- *Та що вже з тобою робити – йди! [2: 9]*

(3)... – *Гу-гу-гу-у, як вас багато! А я ведмідь-набрідь. Пустити і мене!*

- *Куди ж ми тебе пустим, коли й так тісно?*
- *Та якось будемо.*
- *Та вже йди, тільки скрасчку! [2: 9]*

Також у казках представлено й **непряме** прохання – таке, яке виражене формально іншим жанром мовлення, але за своїм змістом, інтенцією, належить саме до прохань. Найчастіше непрямі прохання виражаються питально-спонукальними реченнями. У тому, що перед нами справді прохання, можна переконатися тільки з контексту:

*Онде наша діва,
онде наша Іва –
на метеному дворці,
на тесаному стовпці.
Кужілочка шумить,
веретенце дзвенить!
Скиньмо їй по пір'ячку –
нехай летить з нами!*

А дівчина відказує:
*Не полечу з вами:
як була я в лужку,
поламала ніжку!
А ви полинули,
мене покинули!.. [2: 24]*

*Старші взяли добрих коней і лагодяться в дорогу. Менший і каже:
– Може, і я поїхав би?...
– Куди, тобі, дурню! [2: 42]*

Окрім прохань, які озвучують персонажі, у казках знаходимо й такі, що передані словами автора:

– *отак і так, – кажуть, – прислав до тебе князь із проханням...
А він і не дивиться й не слухас... Вони знову давай його просити, давай його
благати. Де там! Просили-просили та й пішли, понувивши голови [2: 18].*

Прохання у казках може бути виражене не тільки вербально, а й за допомогою жестів, дій, які спрямовані розчулити адресата, вплинути на його почуття:

... Далі надумався князь та й послав до нього малих дітей. Ті як прийшли, як почали просити, як **попадали навколішки та як заплакали**, то й сам Кожум'яка не витерпів, заплакав:

– Ну, це ж уже для вас я зроблю... [2: 18]

Найчастіше прохання в казках виражене дієсловом наказового способу у 2 особі однини чи множини:

– **Не плач, діду, не плач, бабо**: я знесу вам яєчко не просте, а золоте! [2: 3]

Ходи, ходи, півнику, до мене, що у мене золота пшениця, медяна водиця. [2: 4]

Дієслово *просити* у 1 особі однини чи множини безпосередньо у проханні ми не виявили, зате воно представлене у такому жанрі, як *запрошення*:

– **Просили** вовк, ведмідь, дикий кабан і я **прошу**, щоб ти прийшла зі своїм паном Коцьким до нас на обід! [2: 56]

– **Прошу** красно, заходьте до хати. [2: 58]

Прохання в казках дуже часто супроводжуються звертаннями, які за своїм складом витворюють певну стилістичну своєрідність уснорозмовних текстів: *Котику-братику! Івасику-Телесику! Лисичко-сестричко...* Особливої емоційності звертанням додають характерні для українських народних казок номінації із суфіксами здрібнілості. Окрім одиниць морфемного рівня додаткової емоційної забарвленості проханням додає використання прийомів стилістичного синтаксису – повторів. Повтор – це “фігура мови, що полягає в повторенні в певній послідовності звуків, слів або їх частин, висловів для досягнення відповідного виражального чи виражально-зображуваного ефекту” [3: 459].

Звертання-повтори при проханнях містять емоційну характеристику мовця, його ставлення до адресата мовлення:

– **Ковалю, ковалю!** Скуй мені такий тоненький голосок, як у Телесикової мами! [2: 12]

Гуси-гуси, гусенята,
взьміть мене на крилята!
Та понесіть до батенька –
а в батенька їсти й пити,
ще й хороше походити! [2: 13]

У народних казках повтори фігурують не лише у звертаннях, вони несуть смислове навантаження при вираженні прохань у ролі різних членів речення.

Найчастіше як присудки:

– **Не плач, діду, не плач, бабо**: я знесу вам яєчко не просте, а золоте! [2: 3]

– **Ходи, ходи, півнику, до мене, що у мене золота пшениця, медяна водиця**. [2: 4]

– **Пливи, пливи, човнику, далі!** [2: 12]

– *Івасику-Телесику!*
Приплинь, приплинь до бережка!
 Дам я тобі їсти й пити! [2: 11]

Обставин:
 „**Ближче, ближче**, човнику, бо бережка – це ж моя матінка снідати принесла!” [2: 11]

Повтори можуть бути контактними і дистантними:
Виплинь, виплинь, злотна каче,
 твоє дитя ревно плаче!
 А на мене гострять ніжж...
Виплинь, качечко, скоріш –
 розмаємо жаль! [2: 21]

І в окремих випадках повтори можуть бути виражені вигуками і не бути членами речення взагалі:
Люлі-люлі, Телесику,
наварила кулешику!
Стань з ніжками і з ручками –
буду тебе годувати! [2: 10]

Своєрідність синтаксичного втілення прохань у казках полягає і в нагромадженні однорідних членів речення, що конкретизує бажання мовця, уповільнює розповідь.
 От баба й просить діда:
 – **Поїдь**, діду, в ліс, **вирубай** мені там деревинку **та зробимо** колисочку: **то я положу** деревиночку в колисочку **та й колихатиму**. От буде мені хоч забавка! [2: 10]

– **Ходи**, бабусю, **не лежи**, мені ріпку **вирвати допоможи!** [2: 26]

Прохання у казках, як правило, виражаються односкладними реченнями, найчастіше – означено-особовими:
 – *Не йди, синку, нікуди, – почав просити батько.* – *У світі всюди велика біда.*
Покинь свій дурний розум, берися до роботи. [2: 36]

– *Тепер уже ти – мій господар, а я – твій кінь.* *Пусти ж мене по широких степах пастися...* [2: 42]

Також трапляються неповні речення, в яких дія не названа, але ми чітко знаємо, про що йдеться у проханні:
 „**Ближче, ближче**, човнику, бо бережка – це ж моя матінка снідати принесла!” [2: 11]

Проведений аналіз дає можливість зробити такі висновки. Прохання як жанр усного розмовного мовлення існувало і розвивалося протягом багатьох століть. В усній народній творчості і у казках, зокрема, прохання представлене достатньо

багато, адже належить до жанрів, які люди використовують у своєму повсякденному житті. Лексичне наповнення прохання у казках майже не відрізняється від сучасного складу цього жанру мовлення, воно дещо спрощене, але більш насичене емоційно. Прохання мають багатий лінгвокраїнознавчий і лінгвокультурний потенціал, дають багатий допоміжний та ілюстративний матеріал для практичного застосування під час навчання української мови як іноземної.

Вивчаючи українське розмовне мовлення на основі усної народної творчості, ми досягаємо глибини українських традицій і вірувань, пізнаємо історію комунікації наших предків, знайомимося з мовною культурою народу.

-
1. Словник української мови: В 11 т. – К., 1970 – 1980.
  2. 100 казок (Найкращі українські народні казки). – К., 2005.
  3. Українська мова: Енциклопедія. – К., 2000.

SPEECH GENRE OF REQUEST IN UKRAINIAN FOLK FAIRY TALES AND ITS POTENTIAL FOR LINGUISTIC COUNTRY-SPECIFIC STUDIES

Myroslava Balitska

Ivan Franko National University of L'viv

The author of the article analyses the functioning of one of the speech genres – request – in Ukrainian folk fairy tales. She describes typical models of request, the peculiarities of its lexical filling and its syntax. The article concerns the methods to affect the receiver of request. The article contains comparative description of request in both folk and modern speech.

Key words: fairy tale, request, speech genre, folklore.

ЛИНГВОСТРАНОВЕДЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ ЖАНРА РЕЧИ ПРОСЬБЫ В УКРАИНСКИХ НАРОДНЫХ СКАЗКАХ

Мирослава Балицкая

Львовский национальный университет имени Ивана Франко

В статье проанализировано функционирование одного из жанров речи – просьбы – в украинских народных сказках. Описано типические модели просьбы, особенности ее лексического наполнения, синтаксиса. Рассмотрено способы влияния на адресата просьбы. Проведено сравнительную характеристику просьбы в устном народном творчестве и в современной речи.

Ключевые слова: сказка, просьба, жанр речи, фольклор.